Таълим жараёнида фойдаланиладиган айрим интерфаол методлар

АЛИШЕР ЭРГАШЕВИЧ ЭРНАЗАРОВ
alexchigatay1213@gmail.com

Ўқув жараёнида қўлланиладиган интерфаол усуллар ўқувчилар эътиборини жалб этиш ва фаол иштирок этишда самарали восита ҳисобланади. Улар ўқувчиларга нафақат билим олиш, балки уларни амалиётда қўллаш, танқидий фикрлаш ва муаммоларни ҳал қилиш кўникмаларини ривожлантириш имконини беради.

Энг оммабоп интерфаол усуллардан бири бу гуруҳда ишлашдир. Талабалар кичик гуруҳларга бўлинади ва муаммо ёки лойиҳани ҳал қилиш учун биргаликда ишлайди. Бу сизга мулоқот кўникмаларини ривожлантириш, тажриба ва ғоялар алмашиш, ўзаро ҳамкорлик ва ҳамкорликни рағбатлантириш имконини беради.

Яна бир интерактив усул — ўйин фаолияти. Ўйинлар материални мустаҳкамлаш, билимларни текшириш ёки муайян кўникмаларни ривожлантириш учун ишлатилиши мумкин. Улар ўқув материалини яхшироқ ўрганишга ҳисса қўшадиган қизиқарли ва фаоллик муҳитини яратадилар.

Ўқув жараёнида интерактив тақдимотлар ва вебинарлардан ҳам фаол фойдаланилмоқда. Бу талабаларга нафақат маъруза тинглаш, балки ўқитувчи билан фаол мулоқот қилиш, саволлар бериш, мавзуни муҳокама қилиш ва ҳатто ўзлари тақдимот қилиш имконини беради.

Бундан ташқари, ролли ўйинлар, баҳслар, экспериментлар ва бошқалар каби бошқа интерактив усуллар мавжуд. Уларнинг барчаси таълимни янада фаол, қизиқарли ва самарали қилишга қаратилган.

Таълим жараёнида ўқувчиларни ўқув жараёнига фаол жалб қиладиган, материални яхшироқ ўрганишга ва асосий компетенцияларни ривожлантиришга ёрдам берадиган турли интерфаол усуллар қўлланилади. Ушбу усуллардан баъзилари:

Кичик гуруҳларда ишлаш. Бунда талабаларни фаоллаштириш мақсадида уларни кичик гуруҳларга ажратган ҳолда ўқув материалини ўрганиш ёки берилган топшириқни бошқаришга эътибор берилади. Усул қўлланилганда талаба кичик гуруҳларда ишлаб, дарсда фаол иштирок этиш, бошловчи ролида бўлиш, бир-биридан ўрганиш, турли нуқтаи назарларни қадрлаш имконига эга бўлади. Вақт танланади. Чунки, педагог бир вақтнинг ўзида барча талабаларни мавзуга жалб эта олади ва баҳолайди.

Давра суҳбати. Бу айлана стол атрофида берилган муаммо ёки саволлар юзасидан талабалар томонидан ўз фикр-мулоҳазаларини билдириш орқали олиб бориладиган ўқитиш усулидир. Бунда стол, стулларни айлана шаклида жойлаштириш керак. Бу ҳар бир талабанинг бир-бири билан кўз алоқасини ўрнатиб туришга ёрдам беради. Давра суҳбатининг оғзаки ва ёзма шакллари мавжуд. Оғзаки давра суҳбатида педагог мавзуни бошлаб беради ва талабалардан ушбу савол бўйича ўз фикр мулоҳазаларини билдиришни сўрайди. Бу эса талабалардан мустақил фикрлашга ва нутқ маданиятининг ривожланишига ёрдам беради. Давра суҳбати усули тузилмаси қуйидагича: суҳбатни ўтказиш шарти билан таништирилади; конвертлар ва жавоблар варақаси тарқатилади; конвертларга саволлар ёзилади; конвертни ёнидаги талабага узатилади; саволларга

жавоб ёзилади; баҳоланади ва таҳлил қилина-ди. Ушбу усул орқали талабалар берилган мавзу бўйича ўзларининг билимларини қисқа ва аниқ ифода эта оладилар.

Муаммоли вазият. Бу талабаларда муаммоли вазиятларнинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилиш ҳамда уларнинг ечимини топиш бўйича кўникмаларини шакллантиришга қаратилган усулдир. Бунда талабалар мустақил фикр юритишни, муаммонинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилишни, унинг ечимини топишни ўрганадилар. Муаммоли вазият усули-нинг босқичлари қуйидагилар: педагог мавзу бўйича муаммоли вазият танлайди, мақсад ва вазифаларни аниқлайди, муаммони баён қилади; топшириқнинг мақсад, вазифа ва шартлари билан таништиради; кичик гуруҳларга ажратади; гуруҳлар муаммоли вазиятни ўрганадилар, муаммонинг келиб чиқиш сабабини аниқлайдилар; ҳар бир гуруҳ тақдимот қилади, кейин бир хил фикрлар жамланади; муаммони ечишнинг турли имкониятларини муҳокама ва таҳлил қиладилар, ечиш йўлларини ишлаб чиқадилар; кичик гуруҳлар муаммоли вазиятнинг ечими бўйича тақдимот қиладилар ва ўз вариантларини таклиф этадилар; тақдимотдан кейин бир хил ечимлар жамланади, ечим йўлларининг энг мақбул вазиятларини танлаб олинади.

Биламан/ Билишни хоҳлайман/ Билдим (Б/Б/Б). Матнни интерфаол ўқиш-ўзлаштириш усулларидан бири бўлиб, жадвал кўринишда бажарилади ва қуйидагича қўлланилади: талабаларга бирор мавзу эълон қилинади. Бу тўғрида уларга маълум бўлган ахборотларни жадвалнинг “Биламан” қисмига, мавзу бўйича яна қандай маълумотларни билишни хоҳлашса, уларни жадвалнинг “Билишни хоҳлайман” қисмига ёзадилар. Сўнгра, уларга мавзуга оид матн тарқатилади. Улар микрогуруҳлар таркибида матнни мустақил ўзлаштириб, жадвалнинг “Билдим” қисмини тўлдирадилар. Ҳар бир микрогуруҳ сардори (вакили) тузилган жадвалларни тақдим қилади. Жадвалнинг барча қисмлари таққосланади.

Дебат. Дебатлар асосида дарсларни ташкил этиш муаммонинг ечимини топишда талаба ўзгаларни ўз ёндашувининг тўғрилигига ишонтиришдир. Ўз фикрини аниқ ва мантиқий баён этиш, бунинг учун эса ишонарли далиллар ва хулосалар топиш кўникмаларини шакллантиришда дебатлар ўтказиш самарали ҳисобланади. Улар талабаларда ижтимоий фикрни ўзгартиришга таъсир этиш қобилияти мавжудлигига ишонч туйғуларини ривожлантиради. Дебатларни ўтказиш тартиби: педагог ва дебат иштирокчилари аудиториядан жой олишади. Педагог қисқача муҳокама мавзусини ва иккала резолюция вариантларини баён қилади, сўзга чиқувчилар учун вақтни белгилайди. Педагог дастлаб резолюцияни қўллайдиганларнинг биринчисига сўз беради ва ундан конструктив аргументларни баён қилиш сўралади. Педагог резолюцияни қўллайдиган гуруҳ талабаларни биринчисига сўз беради ва у ўз фикрини етарлича аргументлар ёрдамида асослаб беради. Педагог биринчи гуруҳнинг иккинчи рақамли таълим олувчисига сўз беради, сўнгра иккинчи гуруҳнинг иккинчи рақамли талабалар ўз фикрларини резолюция бўйича баён қилади. Кейинги босқичда ҳар бир талабага қарши томоннинг далилларини инкор этиб ташлашга ва улар танқидига жавоб беришга имконият туғдирилади. Педагог бу босқичда резолюцияга нисбатан у ёки бу мавқени эгаллаш сабабларини баён қилади. Талабалар қарашлари муаммо ечимига зид, барчани ўйлашга мажбур этиши ҳамда ҳайратда қоларли даражада ифодаланиши мумкин. Дарс сўнгида талабалар қарши томон қабул қилган резолюциянинг жорий этилиши оқибатларини баҳолаши керак.

Мунозара. Талабаларга муайян муаммо бўйича тўлиқ ахборотлар етказилади, мунозара учун танланган мавзуни талабалар аёвсиз “ҳужум” қиладилар ва пировард натижада муаммога тегишли маълумотларни атрофлича ўрганадилар. Ўтказиш тартиби қуйидагича: мунозара олиб борувчи - бошловчи мавзуни олдиндан танлайди ва талабаларни таклиф этади. Бошловчи талабаларга “ақлий ҳужум” топшириғини беради ва унинг қоидаларини тушунтиради: бошловчи котибини тайинлайди ва у юзага келган барча ғояларни ёзиб боради.

Агар бирор бир киши томонидан “ақлий ҳужум”ни ўтказиш қоидалари бузилса, бошловчи зудлик билан муҳокамага аралашади. Бошловчи иштирокчиларнинг танқидий

тафаккури “чархланиши” учун қисқача танаффус эълон қилади. Кейин иккинчи босқич бошланади. “Ақлий ҳужум” талабалари гуруҳланади ва биринчи босқичда билдирган ғояларини мустаҳкамлайдилар. Ғоялар гуруҳ бўйича бирлаштирилиб, муаллифлар уларни таҳлил қилишга киришадилар ва натижада ўртага қўйилган муаммо-нинг ечимига тегишли бўлган фикрларгина ажратиб олинади. Бошловчи мунозарага якун ясайди.

Лойиҳа. Бу талабаларнинг якка ёки гуруҳларда белгиланган вақт давомида мавзу бўйича ахборот йиғиш, тадқиқот ўтказиш ва амалга ошириш ишларини олиб боришдир. Талабалар режалаштириш, қарор қабул қилиш, амалга ошириш, топшириш, хулоса чиқариш ва натижаларни баҳолаш жараёнларида иштирок этадилар. Педагог “Лойиҳа усули”ни қўллаш учун топшириқларни ишлаб чиқиш, лойиҳа ишини дарс режасига киритиш, топшириқни талабаларнинг имкониятларига мослаштириб, уларни лойиҳа иши билан таништириш, жараённи кузатиб туриш ва топшириқни мустақил бажара олишларини таъминлаши лозим.

Йўналтирувчи матн. Талабалар мустақил равишда йўналтирувчи саволлар ёрдамида маълумот йиғиш, режалаштириш, амалга ошириш вазифаларини бажарадиган усулдир. Ундан ўқув амалиёт дарсларида кўпроқ фойдаланилади. Ўтказиш босқичлари “Лойиҳа усули” босқичлари билан бир хил. Маълумот йиғиш, режалаштириш, амалга ошириш ва текшириш босқичларида талабалар мустақил ишлайдилар. Талабаларга бошланғич босқичларда педагог томонидан тузилган ёзма ҳужжатлар берилади. Бундай ҳужжатларга техник чизмалар, жадваллар, саволлар, тарқатма материаллар, топшириқлар, баҳолаш варақаси ва бошқалар киради.

Чархпалак. Бу усулда асосан талаба билан педагог ўртасидаги муомала ва муносабат акс эттирилади. Ўтказиш тартиби: тарқатма материал тарқатилади: унда ўттизта ҳаракат келтирилади. Ушбу ҳаракатлар қайси бошқарув усулига мос келиши педагог томонидан аниқланади (авторитар, демократик, либерал). Аниқланган жавобга «+» белгиси қўйилади. Барча ҳаракатларга белги қўйилгандан кейин, тарқатма материалнинг чап тарафига педагог томонидан белги қўйилади. Тарқатма материал гуруҳ-гуруҳ қилиб йиғиб олинади ва кейинги гуруҳга тарқатилади: аввалги гуруҳ аъзоси томонидан белгиланган жавоб сизники билан бир хил бўлса, ҳеч қандай белги қўйилмайди. Агар сизни жавобингизга мос келмаса, ўзингизга мос жавобга «√» белгисини қўясиз. Тарқатма материал яна гуруҳ-гуруҳ қилиб йиғиб олинади ва кейинги гуруҳга тарқатилади: яна аввалги ҳолат такрорланади. Бу сафар ўзингизни жавобингизга «-» белгисини қўясиз. Тарқатма материал яна бир бор гуруҳ-гуруҳ қилиб йиғиб олинади ва кейинги гуруҳга тарқатилади: яна аввалги ҳолат такрорланади. Бу сафар ўзингизни жавобингизга «Z» белгисини қўясиз. Тренер томонидан барча гуруҳ материаллари йиғиб олинади ва ўз эгаларига тарқатилади: тренер томонидан тўғри жавоблар ўқилади. Агар сизнинг жавобларингиз тўғри жавобга мос келса, «+» белгисини айланага оласиз.

Ёзув малакаларини ривожлантирувчи интерфаол усуллар. Талаба фикрлаш қобилиятини ривожлантиришда муҳим рол ўйнайди. Норасмий фикр ва қиёфаларни қайд қилиш ҳар томонлама кўриб чиқилмагунча хотирада сақлаб туриш ва уларни янада аниқроқ ифодалашга имкон беради. Ёзма нутқни ривожлантиришнинг қуйидаги усуллари мавжуд.

Эссе - французча тажриба, дастлабки лойиҳа, шахснинг бирор мавзуга оид ёзма равишда ифодаланган дастлабки мустақил эркин фикри. Бунда талаба ўзининг мавзу бўйича таассуротлари, ғояси ва қарашларини эркин тарзда баён қилади.

Техник диктант – техникага оид матндаги айрим сўзлар, формула, бирор фикр тушириб қолдириб диктовка қилинади (ёки магнитофонда эшиттирилади). Талабалар эса, ҳар бир бўш қолган жойга оид жавобларни ўзлари топиб ёзиб борадилар. Техник диктантни барча фанлардан қўллаш тавсия этилади.

Тақриз – бу ўқилган матнни ижобий ёки салбий нуқтаи назардан баҳолашдир. Тақриз ёзишда қуйидагиларга эътибор бериш зарур: тақриз-матнни ўқиган кишининг, бу ҳақидаги

шахсий фикри баёни бўлиши лозим; тақриз матн, уни ўқиган талаба шахсий тажри-басининг қайси жаҳатларида намоён бўлганлигини кўрсатиши ва ҳолисона бўлиши лозим; Тақриз муаллиф билан мулоқотга киришишнинг бошланғич босқичи бўлиб ҳисобланади. Портфолио - бир неча турлари мавжуд бўлиб, ўқув жараёнидаги портфолио муайян фандан ҳар бир талаба учун курс, семестр давомида юритилади. Унда талабани баҳолаш турлари: жорий, оралиқ ва мустақил ишлари бўйича бажарилган топшириқлари ҳамда уларга ўз вақтида қўйилган ўзгариш баллари жамлаб борилади.

Инсерт. Инсерт (Interactive Nothing System For Effective Reading and Thinking) - ўқув материалини мустақил ўқиб, ўзлаштиришда қўлланилади. Унинг мазмуни, ўқиш жараёнида матннинг ҳар бир сатр бошини аввал ўзлаштирилган билим ва тажрибалар билан таққослаш ва бунинг натижасини варақнинг чап қирғоғига махсус белгиларни қўйиш билан акс эттиришдан иборат. Мавзу бўйича талабаларнинг муайян тушунчаларга эгаликларини аниқлаш ва уларда матнга нисбатан таҳлилий ёндашиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. У қуйидагича амалга оширилади: кичик гуруҳлар тузилиб улар номланади. Ҳар бир гуруҳдан мавзуга оид иккита фикр билдириш сўралади. Талабалар навбатма-навбат мулоҳазаларини баён этадилар. Баён этилган фикрлар ёзув тахтасига ёзиб борилади. Кейин педагог янги мавзу моҳиятини ёритувчи матнни гуруҳларга тарқатади. Гуруҳлар матн билан танишиб чиқиб, матн ва ўзлари билдирган фикрларнинг бир-бирига қай даражада мувофиқ келганлигини аниқлайдилар. Гуруҳ аъзолари шахсий қарашларини ифода этадилар ва махсус белгилар сони умумлаштирилади. Етакчилар белгиланади. Етакчилар жамоани гуруҳ натижалари билан таниш-тирадилар. Гуруҳларнинг қарашлари умумлаштирилиб, якуний хулоса чиқарилади. Бу усулни қўллашда талабалар қуйидаги фаолиятни ташкил этадилар: 1. Гуруҳлар томонидан билдирилган фикрлар билан матн қиёсий таққосланганда: 2.Етакчиларнинг ҳисоботидан сўнг гуруҳларнинг натижаларини ўрганиш чоғида: Усул талабаларда мантиқий фикрлаш, шахсий хатолар устида ишлаш кўникмаларини шакллантиришга ёрдам беради.

Кейс стади. Кейс-ишлаб чиқаришда содир бўладиган, аниқ муаммоли вазиятнинг тафсилотидир. Кейс усули ишлаб чиқариш масалаларини машғулотларда таҳлил қилиш ва ҳал қилиш усули, унда талабаларга ҳақиқий ҳаётий вазият бўйича фикр юритиш таклиф қилиниб, бу вазият баёнида нафақат амалий масала ифодаланиб қолмасдан, ундаги муаммони ечиш жараёнида ўзлаштирилиши зарур бўлган ўқув материали ҳам ифодаланади. Кейс-усулини қўллаш жараёнида талабаларни вазиятни таҳлил қилишга ўргатиш мақсадида, вазиятни қуйидаги тартибда баён қилиш мумкин: муаммоли (муаммоли шундай таркиб тузиладики, у муаммоли вазиятлар мажмуасини ажратишни талаб қилиб, уларнинг турлари, ечилиш усулларига мувофиқ ҳолда танланади); тизимли (вазиятлар таркибининг тавсифлари ва вазифаларини аниқлаш); сабаб-оқибатли (вазиятни келтириб чиқарган сабабларни аниқлаш); тавсияномали (вазиятни келтириб чиқарган сабабларни аниқлаш); дастурий-мақсадли (жорий вазиятлар учун тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш); ташҳисли (вазиятдаги фаолият мазмунини ташҳислаш, уни моделлаш).

Кластер. Кластер (ғунча, боғлам) усули талабаларга ихтиёрий муаммолар хусусида эркин, очиқ ўйлаш ва шахсий фикрларини бемалол баён этиш учун шароит яратишга ёрдам беради. Бу турли хил ғоялар ўртасидаги алоқалар тўғрисида фикрлаш имкониятини берувчи тузилмани аниқлашни талаб этади. Кластер усули аниқ объектга йўналтирилмаган фикрлаш шакли саналади. Муайян мавзунинг талабалар томонидан пухта ўзлаштирилгунига қадар фикрлаш фаолиятини бир маромда бўлишини таъминлашга хизмат қилади. Усулдан талабалар билан якка тартибда ёки гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотлар жараёнида фойдаланиш мумкин. Бунда илгари сурилган ғояларни умумлаштириш ва улар ўртасидаги алоқаларни топиш имконияти яратилади. Кластер усулидан фойдаланишда қуйидаги шартларга риоя қилиш талаб этилади: ниманики ўйлаган бўлсангиз, шуни қоғозга ёзиш; фикри-нгизни сифати тўғрисида ўйлаб ўтирмай, уларни шунчаки ёзиб бориш; ёзувингизнинг орфографияси ва бошқа жиҳатларига эътибор бермаслик; белгиланган вақт ниҳоясига етмагунча, ёзишдан тўхтамаслик; агар маълум

бир муддат бирор бир ғояни ўйлай олмасангиз, у ҳолда қоғозга бирор нарсани расмини чиза бошлаш, бу ҳаракатни янги ғоя туғулганига қадар давом эттириш; муайян тушунча доирасида имкон қадар кўпроқ янги ғояларни илгари суриш ҳамда ғоялар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни кўрсатишга ҳаракат қилиш; ғоялар йиғиндисининг сифати ва улар ўртасидаги алоқаларни кўрсатишни чекламаслик.

Синквейн. Ўрганилаётган материалнитўлақонли англаш учун қўлланилади. Синквейн - французча беш қаторли ўзига хос, қофиясиз шеър бўлиб, унда ўрганилаётган тушунча (ҳодиса, воқеа, мавзу) тўғрисидаги ахборот ёйилган ҳолда ўқув сўзи, билан, турли вариантларда ва турли нуқтаи назар орқали ифодаланади. Синквейн тузиш қоидаси қуйидагича: биринчи қаторда мавзу (топшириқ) бир сўз, одатда от билан ифодаланади? (Ким? Нима?). Иккинчи қаторга мавзуга оид иккита сифат ёзилади. (Қандай? Қанақа?). Учинчи қаторга мавзу доирасидаги ҳатти-ҳаракат (функцияси-вазифасини англатув-чи) учта сўз (феъл) билан ифодаланади. Тўртинчи қаторга мавзуга нисбатан тасаввур англатувчи ва тўртта сўздан иборат бўлган фикр ёзилади. Охирги қаторга мавзу моҳиятини такрорлайдиган, маъноси унга ўхшаш бўлган битта сўз (синоним) ёзилади.

Охир оқибат, интерфаол усуллардан фойдаланиш талабаларни мустақил фаолият билан шуғулланишга ундайдиган, уларнинг ижоди ва қобилиятларини ривожлантирадиган, шунингдек, ўқув материалини яхшироқ тушуниш ва эслаб қолишга ёрдам берадиган таълим муҳитини яратишга имкон беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ergashevich, E. A. (2024). OTMLARDA O‘QUV MAShG‘ULOTLARINI TAShKIL ETIShDA JARAYoNIDA QO‘LLANILADIGAN BA'ZI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYaLAR. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, *3*(1), 279-285.
2. Ergashevich, E. A., & Mado, A. (2024). Methodology of Organizing and Implementing Training Activities. *Academia Open*, *9*(1), 10-21070.
3. Ergashevich, E. A., & Nilufar, A. (2024). MA’LUMOTLARNI TARMOQLI QAYTA ISHLASH TEXNOLOGIYALARI. *Miasto Przyszłości*, *44*, 170-173.
4. Эрназаров, А. Э. (2024). OTMLARDA INNOVASION O‘QUV MAShG‘ULOTINI BOShQARISh FUNKSIYaLARI MODELI, ShAKLLARI VA LOYIHALASh BOSQIChLARI. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, *3*(1), 173-180.
5. Ergashevich, E. A. (2024). O‘QUV MAShG‘ULOTLARI JARAYoNIDA PEDAGOGIK MAQSADLARNI ANIQLAShDA BLUM TAKSOMANIYaSINING O‘RNI. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, *3*(1), 263-270.
6. Ergashevich, E. A. (2024). PEDAGOGNING O‘QUV MAShG‘ULOTIGA TAYYoRGARLIK BOCQIChLARI VA O‘QUV MAShG‘ULOTI TURLARI. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, *3*(1), 314-321.
7. Ergashevich, E. A. (2024). OTMLARDA O’QUV MAShG’ULOTLARI VAZIFALARNI ShAKLLANTIRISh NATIJACIDA HAL ETILUVChI PEDAGOGIK VAZIFALAR. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, *3*(1), 251-262.
8. Ergashevich, E. A. (2024). OTMLARDA O‘QUV MAShG‘ULOTLARINI TAShKIL ETIShDA TALABALAR FIKRLAShINI RIVOJLANTIRISh VA ZAMONAVIY O‘QITISh TEXNOLOGIYaLARIDAN FOYDALANISh. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, *3*(1), 292-297.
9. Ergashevich, E. A. (2024). ZAMONAVIY O‘QUV MAShG‘ULOTINING TUZILIShI, ELEMENTLARI, TIPI VA TURLARI. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, *3*(1), 298-305.

10. Ergashevich, E. A. (2024). NAMUNAVIY O‘QUV MAShG‘ULOTI TUZILIShI VA UNGA QUYILADIGAN ZAMONAVIY TALABLAR. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, *3*(1), 306-313.